

# СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ США

УДК [351.74 : 364.048.6 – 053.6](73)

**О. В. Ушкварок**

У зв'язку із затвердженням плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, а також з огляду на сучасні вимоги гуманізації підходів до виправної роботи із підлітками та молоддю, які перебувають у конфлікті із законом, перед вітчизняними органами правопорядку постають завдання з упровадження в практику таких форм і методів роботи, що відповідають загально визнаним стандартам та вимогам сучасності. Із цією метою вважаємо за доцільне розглянути досвід правоохоронних органів США щодо сприяння соціальній реабілітації підлітків старшого віку, які вступили у конфлікт із законом.

Мета статті – вивчити теоретичні і практичні підходи правоохоронних органів США до роботи щодо реабілітації молоді учнівського віку, яка перебуває в конфлікті із законом.

Аналіз літературних джерел з проблеми надає можливість виокремити такі передумови ефективного реабілітаційного впливу на юних правопорушників:

– постановка конкретних цілей роботи з підлітком та кореляція дій у процесі надання допомоги;

– опора на позитивні стосунки між членами родини, сімейні традиції, а також відносини з найближчим оточенням і громадою. Прикладами такого підкріплення з боку соціального оточення є залучення до участі у групах однолітків за інтересами, спортивних змаганнях, підтримання контакту з рідними та близькими;

– навчання і залучення батьків до виконання своїх обов'язків стосовно підлітків. Така вимога ґрунтується на тезі про те, що батьки є краще обізнаними про потреби юної особи;

– визнання індивідуальних та соціально-психологічних потреб підлітків, які ідентифікуються самими підлітками і членами їх родини, та планування послуг, що надаватимуться молодій особистості, з урахуванням таких потреб;

– індивідуальний підхід при плануванні послуг, який враховуватиме вік, стать або культурну приналежність юного правопорушника, а також житлові умови, сімейне положення, стан здоров'я і психологічні особливості особистості [5, с. 8, 14–16].

Основною концепцією реабілітаційних стратегій є об'єднання послуг, що надаються окремими соціальними організаціями, в єдину ефективну систему послуг, яка б забезпечувала задоволення чисельних потреб молоді, що відбуває різні форми покарання. Таке партнерство являє собою тривалі, повсюдно поширені відносини, які характеризуються взаємною користю, взаємозалежністю й орієнтацією на спільну роботу із певною метою та задля отримання позитивного результату. Під ефективними спільними діями маються на увазі інтегративні послуги, що надаються різними організаціями (як державними, так і недержавними) неповнолітнім правопорушникам від початку їх перебування у системі ювенальної юстиції впродовж виконання призначеного покарання та після закінчення його терміну.

Американські моделі програм реабілітації юних правопорушників передбачають реалізацію п'яти елементів процесу виправлення.

Перший елемент – оцінювання ризику для суспільства і віднесення до певної групи класифікації правопорушників.

Другий елемент передбачає планування роботи у кожному індивідуальному випадку, що спрямовуватиметься на вирішення проблем молоді особи в сім'ї, школі, з однолітками та в межах інших соціальних груп.

Наступний елемент – координація зусиль спеціалістів під час виконання юним правопорушником призначеного покарання і після його закінчення.

Реалізація цього елемента передбачає залучення великої кількості кваліфікованого персоналу та наявність фінансування.

Четвертим елементом програми виправлення є принцип заохочення і покарання. На винагороду у певній формі засуджена молода особа може розраховувати в разі виконання всіх вимог та наявності позитивної динаміки в особистісному розвитку. Покарання призначається у випадках порушення встановлених правил. Його форма має відповідати ступеню серйозності скоєного правопорушення.

Останній (п'ятий) елемент вимагає покладання на ресурси громади і соціальних груп, які впливають на формування особистості конкретної молодої людини, та передбачає їх тісну співпрацю з метою перевиховання правопорушника.

Прикладом додержання зазначених п'яти вимог програм реабілітації для неповнолітньої молоді може бути Програма інтенсивної реабілітації, яка впроваджується у виправній установі для неповнолітніх в штаті Колорадо. Характерною ознакою цієї Програми є неперервність послуг, що надаються молоді. Щотижневі зустрічі зі спеціалістами, які надають послуги, покладаючись на ресурси громади, продовжуються після закінчення терміну перебування юного правопорушника в установі виконання покарання. До таких послуг відносять: професійно-технічне навчання; індивідуальне консультування; психологічний супровід батьків; практичну навчальну діяльність; управління гнівом і групові заняття з навичок виживання в складних ситуаціях та умовах. Родини також заохочуються до участі в роботі спільних сімейних консультаційних груп. За шістьдесят днів до звільнення вихованцям виправної установи дозволяється короткотермінове перебування в громаді під наглядом за межами закладу. За місяць до звільнення підліткам дозволено візити додому на ніч або на вихідні дні. Після виконання призначеного покарання і повернення в громаду молоді люди продовжують знаходитись під наглядом та отримувати соціальні послуги (наприклад, подальше здійснення виховного впливу в денний час із дотриманням режиму дня). Іншими заходами

можуть бути встановлення комендантської години для колишнього правопорушника або регулярний аналіз біоматеріалів на виявлення факту вживання заборонених речовин [3].

У штаті Невада (США) Програма інтенсивної реабілітації неповнолітніх правопорушників здійснюється стосовно молоді, якій було дозволено умовно-дострокове звільнення. Після оцінювання ступеню ризику неповнолітнього правопорушника для громади та прогресу змін в його особистості молода особа направляється на участь у спеціальній програмі підготовки до звільнення, що передбачає навчання навичок самостійної безпечної життєдіяльності. Після закінчення навчання молоді надається випробувальне звільнення терміном до тридцяти днів, упродовж якого звільнені продовжують знаходитись під інтенсивним наглядом і супроводом, мають дотримуватись режиму дня, регулярно проходити тестування на вживання заборонених речовин та отримувати соціальні послуги. За умови виконання цих вимог та закінчення першого тридцятиденного етапу звільнення, юні особи повинні тричі на тиждень зустрічатися із посадовою особою, відповідальною за цей випадок. У подальші два місяці частота візитів скорочується до двох на тиждень та одного разу на тиждень упродовж останнього місяця нагляду за умовно-достроково-звільненою молодого особою. До інших заходів нагляду відносять комендантську годину, нерегулярне тестування на вживання заборонених речовин, домашній арешт та електронне стеження. Особливість цієї Програми полягає у поетапному переході молоді від існування в умовах обмеженої свободи пересування до вільного життя в громаді, що супроводжується інтенсивним наглядом і контролем з боку установ, які здійснюють контроль над виконанням покарання та соціальних служб [2].

Із молоддю, яка умовно-достроково звільняється від виконання призначеного покарання, на основі зазначеної моделі, працюють і у виправній установі штату Вірджинія. Характерною відзнакою Програми є об'єднання молоді, що потрапляє до виправної установи, у великі групи під одним дахом, так звані “групові дома”, на період від 30 до 60 днів. Це допомагає юним

особам не втрачати зв'язків із громадою. Упродовж зазначеного часу вихованці навчаються навичок самостійної безпечної життєдіяльності, мають доступ до послуг із професійно-технічного навчання та індивідуального консультування. Батьки такої молоді відвідують групові консультаційні зустрічі і мають доступ до інших соціальних послуг. Інтенсивність нагляду за особами, які звільняються умовно-достроково, знижується поетапно. У перші два місяці після закінчення перебування у груповому домі підлітки продовжують зустрічатися з відповідальними особами установ нагляду за виконанням покарань від п'яти до семи разів на тиждень. У наступні два місяці регулярність зустрічей знижується до трьох-п'яти відвідувань на тиждень та до трьох зустрічей під час останніх 30 днів нагляду за умовно-достроково звільненим. Окрім цього, заходи нагляду включають комендантську годину, нерегулярне тестування на вживання заборонених речовин, домашній арешт, електронне стеження, щомісячні судові перевірки тощо. Після виконання покарання різні державні і приватні соціальні організації пропонують звільненим такі соціальні послуги, як: альтернативна освіта; навчання у спеціалізованих класах школи для тих, хто переривав освіту; професійно-технічне навчання; психологічна допомога та послуги щодо збереження родини; подолання наркотичної залежності і попередження рецидивізму; участь у різних молодіжних організаціях; групові зустрічі для батьків.

На окрему увагу заслуговує проект "Крафт" (укр. – ремесло), що передбачає професійно-технічне навчання юнаків, які виконують призначені покарання, майстерності житлового будівництва. Проект реалізується в дев'яти містах штатів Колорадо, Флорида й Огайо. Підґрунтям Програми є цілісний підхід до перевиховання молодих правопорушників та поєднання професійно-технічного навчання, допоміжних послуг (підвищення здатності до трудової зайнятості, навчання навичок соціальної комунікації, індивідуальне піклування про вихованця) і громадських робіт, здійснення яких стає можливим за підтримки будівельної індустрії. Після закінчення навчання юнаки працевлаштовуються в галузі будівництва та продовжують отримувати

довготермінові реабілітаційні послуги, що забезпечують його перевиховання і безпеку громади. Реабілітаційні послуги включають можливість отримати освіту, консультування, допомогу у подоланні залежності від заборонених речовин, забезпечення житлом та сприяння у працевлаштуванні і зміні місця роботи. Безпека громади забезпечується шляхом координованої співпраці відповідальних осіб від системи ювенальної юстиції й офіцерів із нагляду за умовно-достроково звільненими та за тими, хто відбуває умовне покарання.

Проект “Крафт” застосовується не лише як програма реабілітації для тих, хто перебуває в установах виконання покарань, а й як програма профілактики або покарання, альтернативного позбавлення волі та програма реституції, оскільки її здійснення є можливим як в умовах виправних закладів, так і на базі громади. Молодь направляється на участь у програмі суддями судів для неповнолітніх або посадовими особами служби умовного виконання покарань. Програма фінансується Департаментом праці США [4].

Правоохоронними органами США реалізуються також програми реабілітації, спрямовані на перевиховання та виправлення юних правопорушників жіночої статі. Програма “Гроус” (укр. – зростання) – це дворічний проект, розрахований на здійснення впливу не лише на юних правопорушниць, але й на членів їхніх родин. У межах Програми діє три напрямки перевиховання: перший (“Безпечний Старт”) розраховано на інтенсивну роботу з неповнолітніми матерями та їхніми дітьми в денний час без цілодобового перебування у виправному закладі. Другий напрямок (здійснення виправного і виховного впливу в межах установи виконання покарань) реалізується стосовно повторних правопорушниць або тих дівчат, які скоїли тяжкі злочини. Третій напрямок програми реабілітації стосується юних жінок, які скоїли менш серйозні правопорушення, та передбачає їх направлення на участь у програмі денної реабілітації без цілодобового перебування у виправному закладі.

Усі три напрямки Програми складаються із загальних програм та індивідуалізованих заходів перевиховання. До загальних програм належить

навчання специфічних для жінок навичок самостійної безпечної життєдіяльності, виконання громадських робіт, отримання освіти, відвідування занять із функціональної сімейної терапії й отримання подальших послуг із реабілітації впродовж одного року після виконання покарання. Індивідуалізовані заходи перевиховання включають індивідуальну та групову терапію, участь у групах подолання психологічних травм для тих жінок, які пережили сексуальне насильство, а також у групах подолання залежності від психоактивних речовин. Окрім цього – зустрічі з наставником, професійно-технічне навчання, працевлаштування, що орієнтуються на задоволення специфічних, гендерно зумовлених вимог юних правопорушниць, у тому числі зв'язок із соціальними службами, які опікуються проблемами юних матерів. Отримання соціальних послуг є можливим і після закінчення терміну покарання.

Загалом, участь у Програмі передбачає виконання плану дій на трьох етапах. Перший етап містить: здійснення інтенсивного впливу, якому передують стадія оцінювання стану вихованки з метою визначення програми індивідуалізованого впливу; виконання 18-тижневої загальної програми й отримання специфічних терапевтичних послуг. На другому етапі, що починається перед звільненням із виправної установи або наприкінці періоду здійснення денного впливу та продовжується впродовж 30–60 днів після повернення у громаду, передбачається залучення родини, індивідуальні зустрічі з посадовою особою, яка здійснює нагляд над юною жінкою, яка звільнилася, і виконання громадських робіт. На третьому етапі (повернення до життя у громаді) колишніх правопорушниць направляють на отримання допомоги від формальних та неформальних громадських джерел [2].

Характерною особливістю реабілітаційних програм, які здійснюються правоохоронними органами США стосовно неповнолітніх правопорушників, є координована співпраця між зацікавленими відомствами, що сприяє здійсненню процесу перевиховання особистості поступово, на кожному етапі перетворення колишнього правопорушника на продуктивного члена

суспільства і комплексно, маючи можливість впливати на всі чинники та рівні соціального формування особистості. У здійсненні процесу реабілітації юних правопорушників американські правоохоронні органи не лише покладаються на властиві їм повноваження і можливості, а й залучають до цього фінансові та кадрові ресурси органів усієї системи ювенальної юстиції, соціальних служб, зацікавлених державних органів і громадських організацій. Слід зазначити, що фінансування міжвідомчої співпраці забезпечується кількома джерелами, частіше – спільними фондами зацікавлених організацій та дотаціями з держбюджету [1].

Отже, як бачимо, повернення правопорушників віку учнівської молоді до життя в громаді в США здійснюється від самого початку виконання юною особою призначеного покарання, триває впродовж усього терміну виконання покарання і продовжується значний період часу після звільнення або закінчення терміну призначеного покарання. Курс реабілітації пропонується не лише ув'язненій молоді, а й тим підліткам, які не втрачають зв'язку із громадою, виконуючи види покарань, альтернативних позбавленню волі. Невід'ємним елементом виправного і виховного впливу на підлітків є здійснення нагляду за дотриманням правил, що будь-якою мірою обмежують свободу, мета якого – виключити або знизити можливості молоді для вчинення несхвальних дій.

Зміст програм реабілітації переважно передбачає отримання молоддю соціально-психологічних, соціально-медичних та освітніх послуг, які допомагають юним правопорушникам долати залежності, налагоджувати контакт з оточуючими, набувати впевненості в своїх силах і в змозі бути продуктивними членами суспільства. Тенденцією останнього часу є розробка такого комплексу соціальних послуг, які задовольнятимуть гендерно зумовлені потреби молоді з девіантною поведінкою, потреби у заповненні прогалін в освіті та професійному навчанні, орієнтованому на потреби сучасного ринку праці. Часто правопорушники самі виступають жертвами неприйняттого ставлення до себе в минулому з боку оточення і потребують професійної



допомоги з метою подолання заподіяних психологічних травм. Українським важливим для виправлення колишніх правопорушників є не стільки нейтралізація негативних виявів їх особистостей, скільки опора на позитивні якості характеру, здібності та схильності до певного виду діяльності. На окрему увагу заслуговують зусилля команди реабілітації, що спрямовуються на налагодження стосунків із членами родини молодого правопорушника, а також на оптимізацію відносин із учасниками тих малих і великих соціальних груп, до яких належить підліток, у тому числі груп однолітків, однокласників, сусідів.

Перспективним напрямком подальших досліджень вбачається вивчення досвіду американських правоохоронних органів щодо задоволення особливих психологічних, фізичних та соціальних потреб молоді, яка перебуває у спеціальних виховних установах.

### **Список використаної літератури**

1. Aftercare Services. Steve V.Giles. Juvenile Justice Bulletin. September 2003. Juvenile Justice Practice Series. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Office of Justice Programs. U.S. Department of Justice.
2. Altschuler, D. M. & Armstrong, T.L. (1994). Intensive Aftercare for High-Risk Juveniles: A Community Care Model. Program Summary. – Washington, DC : Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention United States Department of Justice.
3. Intensive Aftercare in Juvenile Corrections. – The Colorado Experience / Focal Point. – Spring 1997, Vol. 11.
4. Job Training for Juveniles: Project CRAFT. – Shay Bilchik. – OJJDP Fact Sheet. – № 116. – August 1999.
5. Juvenile Justice. Volume VII. Number 1. Youth with Mental Health Disorders: Issues and Emerging Responses. – April 2000. – Journal of the OJJDP. Office of Justice Programs. U.S. Department of Justice.

*Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Федоренко О. І.*